Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 1

VORISIYLIK FENOMENINING IJTIMOIY-ONTOLOGIK MOHIYATI: TRANSFORMATSIYALASHAYOTGAN IJTIMOIY MUNOSABATLARDA TARIXIY DAVOMIYLIK, QADRIYATLAR BARQARORLIGI VA AXLOQIY YANGILANISH DIALEKTIKASINING FALSAFIY ASOSLARI

To‘raxon Akramxon o‘g‘li Avliyoxonov*
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchi
✉ avliyoxonovtuaxon@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada vorisiylik ijtimoiy munosabatlarning mazmunli qayta ishlab chiqarilishi sifatida konseptuallashtiriladi. Ontologik va normativ tahlil yordamida shaklning saqlanishi, vazifaning davomiyligi hamda axloqiy asosning yangilanishi farqlanadi. Refleksiv vorisiylik uchun izchillik, o‘zlashtirish, qayta ko‘rish va qadr-qimmat mezonlari taklif qilinadi.

Kalit so‘zlar

vorisiylik, ijtimoiy ontologiya, tarixiy davomiylik, qadriyat, axloqiy yangilanish, refleksivlik, ijtimoiy tuzilma.

DOI: 10.5281/zenodo.23365641

KIRISH

Vorisiylik masalasidagi asosiy falsafiy qiyinchilik o‘tmishning bugunda mavjudligini qayd etish bilan uning qanday asosda davom ettirilishi kerakligini aniqlash o‘rtasidagi farqdan kelib chiqadi. Bir amaliyot uzoq yashagani uchun axloqan maqbul bo‘lib qolmaydi; boshqa bir amaliyot tashqi ko‘rinishini o‘zgartirgani uchun tarixiy aloqasini yo‘qotmaydi. Mazkur maqolada transformatsiya sharoitidagi davomiylik ikki savol orqali tadqiq etiladi: ijtimoiy munosabat o‘zgarganda unda aynan nima saqlanadi va saqlanayotgan jihat qaysi mezon bilan oqlanadi? Bu savollarni qo‘shib yuborish vorisiylikni yo daxlsiz meros, yo taraqqiyotga qarshi to‘siq sifatida bir tomonlama tasvirlashga olib keladi.

Mahalliy tadqiqotlarda ijtimoiy institutlarning nisbiy barqarorligi hamda insonning innovatsion jarayonlardagi ishtiroki turli yo‘nalishlarda yoritiladi. A.Kholmakhmatov yoshlar ishini tashkil etish kategoriyalarini muhokama qilar ekan, institutsional faoliyatning alohida ishtirokchilardan uzoqroq davom etishini tushuntirishga murojaat qiladi [1]. U.M.Maniyozov inson, jamiyat va innovatsiya aloqadorligini ijtimoiy-falsafiy tahlil qiladi [2]. Ushbu ikki ish bu yerda vorisiylikning tayyor nazariyasi sifatida emas, uning tashkiliy hamda subyektiv shartlarini muhokama qilishga yordam beradigan mahalliy kontekst sifatida qo‘llanadi. Maqolaning o‘z savoli esa barqarorlik bilan yangilanishning axloqiy muvofiqlashtirilishiga qaratiladi.

Tadqiqotning maqsadi ijtimoiy munosabatlar o‘zgarishida tarixiy davomiylikni axloqiy qayta asoslash bilan bog‘laydigan refleksiv vorisiylik tushunchasini ishlab chiqishdir. Asosiy tezis quyidagicha: mazmunli vorisiylik shaklning mexanik takrorlanishida emas, meros bo‘lib kelgan munosabatning vazifasi, uni oqlovchi sabablar va undan ta’sirlanuvchi shaxslarning mavqeyi o‘rtasidagi aloqani qayta tiklashda namoyon bo‘ladi. Bunday qayta tiklash o‘tmish bilan aloqani tan oladi, lekin ushbu aloqadan tanqidiy savol berishni taqiqlovchi

vakolat chiqarmaydi. Demak, tarixiy mansublik axloqiy tekshiruvning o‘rnini bosmaydi; aksincha, uning muhim predmetiga aylanadi.

Maqolada uchta vazifa hal etiladi: ontologik saqlanish va normativ maqbullik ajratiladi; vorisiylikni tashuvchi munosabatlar, amaliyotlar va moddiy shartlar farqlanadi; yangilanishning qaysi ko‘rinishi ma’noli davomiylik, qaysi ko‘rinishi esa uzilish yoki inersiya ekanini baholash mezonlari taklif qilinadi. Natija sifatida barcha tarixiy o‘zgarishlarni tushuntiradigan universal qonun da’vo qilinmaydi. Taklifning ahamiyati ta’lim, kasbiy hamkorlik va jamoaviy hayotdagi merosni asrash haqidagi qarorlarni tekshiriladigan savollarga aylantirishidadir. Ushbu qarorlarning haqiqiy oqibatlari esa mazkur nazariy tahlildan alohida kuzatish va tadqiqot talab qiladi.

Amaliy falsafaning axloqiy hayot bilan aloqasini muhokama qilgan A.A.Guseynov falsafiy fikrlashni faqat tashqi voqelik haqida bilim ishlab chiqarish bilan cheklamaydi [3]. Ushbu yondashuvdan maqola uchun olinadigan savol shuki, meros shaxsning yashash va harakat qilish usuliga qanday kiradi? A.V.Smirnovning madaniy tafakkur xilma-xilligi haqidagi tahlili esa umumiylikni yagona madaniy shakl bilan aynanlashtirmaslik masalasini ochadi [4]. Bu yerda uning sivilizatsiyalar haqidagi tasnifi qabul qilinmaydi; faqat bir xil axloqiy da’vo turli ma’no hosil qilish usullarida ifodalanishi mumkinligi muhokama uchun muhim deb olinadi.

M.S.Archer ijtimoiy morfogenezning me’yoriy tartibga ta’sirini muammo sifatida qo‘yadi [5]. Maqolada bu muammo normaning mavjudligi bilan uning muvofiqlashtirish quvvati o‘rtasidagi farq orqali rivojlantiriladi: eski so‘zlar takrorlanishi yangi munosabatlarni boshqarayotganini hali ko‘rsatmaydi. D.Elder-Vass ijtimoiy tuzilmalarning moddiy tarkibiy qismlarini ham hisobga olish zarurligini asoslaydi [6]. Bundan kelib chiqadigan metodologik ehtiyot shuki, vorisiylik faqat ongdagi qarashlar almashinuvi sifatida o‘rganilmasligi kerak. Biroq moddiy tayanchning mavjudligi o‘sha tayanch vositasida saqlanayotgan qadriyatni axloqan oqlamaydi; tushuntirish bilan baholash alohida amallardir. S.Haslangerning strukturaviy tushuntirish haqidagi ishi ijtimoiy hodisani faqat individual niyatlar yig‘indisiga keltirish chegaralarini ko‘rsatadi [7]. Shu nuqtadan merosni rad etgan shaxs ham avvaldan shakllangan taqsimot va rollar ichida harakat qilishi mumkinligi haqidagi tahliliy savol tug‘iladi. H.Rosa dinamik barqarorlashuv tushunchasi yordamida ayrim zamonaviy tuzilmalar o‘zini saqlash uchun uzluksiz yangilanishga ehtiyoj sezishini tavsiflaydi [8]. Bu nazariy mulohaza yangilikni o‘z-o‘zidan ozodlik yoki axloqiy yuksalish deb baholamaslikka undaydi. Har ikki manba sababiy shartlarni yoritadi, maqolaning qadriyatga oid xulosalari esa qo‘shimcha normativ asoslashni talab qiladi.

Tanlangan adabiyotlar bir xil tadqiqot dasturiga mansub emas. Ularni mexanik birlashtirish o‘rniga maqolada uch daraja ajratiladi: mavjud munosabatning qanday davom etishi; ishtirokchi o‘z faoliyatini qanday tushunishi; mazkur faoliyat qanday axloqiy sabab bilan oqlanishi. Strukturaviy, talqinshunoslik va normativ savollar o‘zaro bog‘liq, ammo bir-birining javobini tayyor holda bermaydi. Masalan, kasbiy maktabning yuz yil yashagani uning bilim saqlash qobiliyati haqida savol tug‘diradi; shogirdlarning u haqdagi faxri ichki ma’noni ochadi; ayrim shogirdlarni kamsituvchi tartibning maqbulligi esa boshqa tekshiruvni talab qiladi. Ushbu misol tarixiy fakt emas, farqlashning zarurligini ko‘rsatuvchi shartli vaziyatdir.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot nazariy-konseptual dizaynga ega. Ochiq to‘liq matnlar va nashriyotlarning rasmiy bob yoki maqola tavsiflari tekshirildi; faqat tavsifi ochiq bo‘lgan manbalarning yopiq qismlari to‘liq o‘rganilgan deb ko‘rsatilmaydi. Tanlov mezoni vorisiylikka bevosita nom jihatidan moslik emas, davomiylik, tuzilma, axloqiy amaliyot yoki o‘zgarish o‘rtasidagi aloqani aniqlashtirishga xizmat qilishidir. Korpus sistematik adabiyotlar sharhi maqomiga ega emas: barcha bazalarni to‘liq qamrash, bibliometrik ustuvorlik yoki nazariy yondashuvlar chastotasi haqida xulosa chiqarilmaydi.

Birinchi metod tushunchaviy differensiatsiyadir. “Saqlanish” vaqt davomida mavjudlikni, “takrorlanish” shaklan o‘xshash harakatni, “vorisiylik” esa avvalgi tajriba bilan tan olinadigan ma’noviy aloqani ifodalaydi. Ushbu ishda “qadriyatlar barqarorligi” mutlaq o‘zgarmas mazmun emas, ishtirokchilarning ayrim muhim sabablarni turli vaziyatlarda qayta tan olish imkoniyati sifatida ishlatiladi. Bunday ishchi ta’riflar empirik o‘lchov o‘rnini bosmaydi. Ularning vazifasi bir tushuncha bilan turlicha hodisalarni atashdan kelib chiqadigan noto‘g‘ri xulosalarni kamaytirish va dalilning qaysi darajaga tegishli ekanini belgilashdan iborat.

Ikkinchi metod qarama-qarshi holatlarni normativ tekshirishdir. Tashqi shakli o‘zgarmagan, biroq inson

qadrini buzadigan amaliyot bilan tashqi shakli o‘zgargan, ammo o‘zaro ko‘mak vazifasini saqlagan amaliyot qiyoslanadi. Uchinchi metod sababiy va asoslovchi izohni ajratishdir: amaliyotning nega yashab kelgani haqidagi javob uni nega davom ettirish kerakligi haqidagi javob bilan tenglashtirilmaydi. Har bir mualliflik mezoni shu ajratish orqali sinovdan o‘tkaziladi. Biror qoida zarur tashkiliy vazifa bajarsa ham, aynan uning zararli shakli muqarrar deb qabul qilinmaydi; muqobil tashkiliy shakllar mantiqan mumkinligi ko‘rib chiqiladi.

Tahlil birligi alohida urf yoki shior emas, “ishtirokchi, amaliyot, asos, shart” munosabatidir. Shartli misollar ta’lim va kasbiy muhitdan olinadi, lekin ular real muassasada kuzatilgan natija sifatida berilmaydi. Ishda respondentlar, eksperiment, statistik sababiy ta’sir yoki samaradorlik foizi mavjud emas. Natijalarning tekshiriluvchanligi mantiqiy izchillik, qarshi misollarga chidamlilik hamda mezonlarning bir-biriga keltirib bo‘lmasligi orqali baholanadi. Keyingi empirik tadqiqot uchun suhbat, amaliyot kuzatuvi va hujjat tahlili zarur bo‘ladi; ayniqsa, ishtirokchining erkin roziligi bilan ijtimoiy bosim ta’siridagi moslashuvini ajratish alohida vazifa sifatida qoladi.

NATIJALAR

Birinchi analitik natija vorisiylikni shakl, vazifa va asos qatlamlariga ajratishdir. Shakl muayyan amaliyotning tanish belgilarini: marosim ketma-ketligini, atamalarni, rollar taqsimotini bildiradi. Vazifa uning munosabatlar ichida nima qilishini: bilim uzatish, ishonch yaratish yoki muvofiqlashtirishni anglatadi. Asos esa ushbu vazifaning nima sababdan qadrlanishi lozimligini ifodalaydi. Uch qatlam o‘rtasidagi tarixiy yaqinlik mantiqiy aynanlik emas. Bir xil shakl boshqa vazifani bajara oladi; ayni vazifa yangicha tashkil etilishi mumkin; mavjud vazifaning o‘zi ham axloqiy qayta ko‘rishga muhtoj bo‘lishi mumkin.

Masalan, ustozga hurmat amaliyotini shartli ravishda tahlil qilaylik. Agar hurmat so‘zsiz itoat shaklida namoyon bo‘lsa, bu shakl tajribaga e’tibor vazifasini ham, maqomni tanqiddan himoyalash vazifasini ham bajarishi mumkin. Birinchi vazifa o‘qitishning muhim sharti sifatida asoslanishi mumkin; ikkinchisi uchun esa mustaqil dalil kerak. Shogirdning savol berishi taqiqlanmasa, tashqi munosabat o‘zgaradi, ammo tajribani qadrlash yo‘qolishi shart emas. Demak, tanqidning paydo bo‘lishi avtomatik ravishda hurmatsizlik deb talqin qilinmasligi kerak. Bu xulosa barcha muhitlar tavsifi emas, qatlamlarni ajratishdan kelib chiqadigan mantiqiy imkoniyatdir.

Ikkinchi natija davomiylikning tashuvchisi faqat avlodning o‘zi emasligidir. Odamlar almashadi, lekin o‘quv dasturi, ish quroli, arxiv, bino, kasbiy til yoki tashkilotning kundalik tartibi munosabatni davom ettirishga sharoit yaratishi mumkin. Aksincha, qadriyat og‘zaki ma’qullansa-da, uni amalga oshirish uchun vaqt, makon va vakolat ajratilmasa, uzatish ramziy tusda qoladi. Shunday qilib, “biz qadrlaymiz” degan hukm bilan “biz buning yashashi uchun shart yaratamiz” degan faoliyat ajratilishi kerak. Bu ajratish qadriyatning moddiy resursga tengligini emas, uning amaliy mavjudligi vositalanganligini bildiradi.

Uchinchi natija vorisiylikning vaqt tuzilishiga taalluqlidir. O‘tmish hozirga bir marta uzatiladigan tayyor buyum sifatida emas, bugungi faoliyatda qayta bog‘lanadigan tajriba sifatida tushuniladi. Kelajak esa merosning aynan bugungi talqinda muzlatilishi emas, keyingi ishtirokchining uni yana savol ostiga qo‘ya olish imkoniyatidir. Mazkur talqinda munosabatning davom etishi tanqidiy qayta ko‘rish huquqi bilan zid emas. Aksincha, merosga faqat bir avlodning yakuniy talqinini berish vorisiylik zanjirini aynan shu avlod nuqtasida to‘xtatishi mumkin. Davomiylikning ochiqligi uning mazmunsizligi bilan adashtirilmasligi lozim.

Refleksiv vorisiylik uchun birinchi mezon tarixiy izchillikning ko‘rsatilishidir. Ishtirokchilar qaysi tajriba davom ettirilayotganini, qaysi jihatlar o‘zgartirilganini va bu o‘zgarishning sababini tushuntira olishlari kerak. Bunda o‘tmish haqidagi yagona hikoyaga majburiy rozilik talab etilmaydi. Talab kuchsizroq, lekin tekshiriladigan: meros haqidagi da’vo manba, amaliy aloqa yoki asosli talqin bilan bog‘lanishi lozim. Hozirgi manfaatga qulay bo‘lgan har bir yangi qoida qadimiy an’ana deb taqdim etilsa, davomiylikning o‘zi emas, uning legitimlashtiruvchi nomi ishlatilgan bo‘ladi.

Ikkinchi mezon mazmunli o‘zlashtirishdir. Shaxs amaliyotni faqat kuzatuv va jazo mavjudligida bajarsa, tashqi muvofiqlik yuzaga keladi, ammo mazmunni o‘zlashtirish hali tasdiqlanmaydi. O‘zlashtirishni mutlaq ichki rozilik bilan ham tenglashtirib bo‘lmaydi: inson ba’zi jihatlarni tanqid qilgan holda umumiy hamkorlikda qolishi mumkin. Shuning uchun bu mezon sabablarni tushunish, o‘z mavqeyini bildirish va muqobil bajarish

usulini taklif qilish imkoniyatini qamrab oladi. Ta’lim uchun muhim natija shuki, bilimni qaytarib aytish va undan mas’uliyatli foydalanish alohida baholanishi kerak.

Uchinchi mezon qayta ko‘rish imkoniyatidir. Qadriyatning barqarorligi uning amaliy talqini hech qachon o‘zgarmasligi bilan o‘lchanmaydi. Yangi zarar aniqlanganda, ilgari eshitilmagan ishtirokchi o‘z tajribasini bayon qilganda yoki eski vazifa yo‘qolganda qayta muhokama ochilishi kerak. Bunda har bir norozilik an’anani bekor qilish uchun yetarli degan fikr ilgari surilmaydi. E’tirozning mazmuni, dalili va ta’sir doirasi tekshiriladi. Qayta ko‘rish qoidasi davomiylikning dushmani emas; u asosli saqlash bilan odat kuchiga bo‘ysunishni bir-biridan ajratadigan protsessual shartdir.

To‘rtinchi mezon shaxs qadr-qimmatini cheklovchi chegara sifatida tan olishdir. Bilim, birdamlik yoki tarixiy mansublikni saqlash zarurati kamsitish, haqorat yoki erkin mulohazani to‘liq bekor qilish uchun yetarli asos bermaydi. Ushbu chegara merosning barcha mazmunini oldindan belgilamaydi, lekin uni davom ettirishning ayrim usullarini rad etadi. To‘rtta mezon bir-birini almashtirmaydi: tarixan izchil amaliyot majburiy bo‘lishi; ixtiyoriy amaliyot noto‘g‘ri tarixiy da’voga tayanishi; qayta ko‘riladigan amaliyot ham ayrim shaxslarni kamsitishi mumkin. Shu sababli refleksiv vorisiylik bitta kuchli ko‘rsatkich emas, o‘zaro cheklovchi tekshiruvlar majmui sifatida taklif qilinadi.

Quyidagi jadval vorisiylik holatlarini tayyor empirik tasnif sifatida emas, tahliliy farqlash vositasi sifatida beradi. Qatorlar haqiqiy jamiyatlarni bir-biridan ajratmaydi: bitta institutning turli amaliyotlarida bir necha holat bir paytda uchrashi mumkin. Mezonlar ballga aylantirilmagan, chunki ularning og‘irligi yoki chegaraviy qiymatini belgilovchi empirik tekshiruv o‘tkazilmagan.

1-jadval. Vorisiylikning shakl, vazifa va axloqiy asos bo‘yicha tahliliy holatlari

Holat	Shakl va vazifa	Axloqiy tekshiruv	Tahliliy xulosa
Mexanik takrorlash	Shakl saqlanadi; vazifa izohlanmaydi.	Nima uchun davom etishi kerak?	Takrorlanish hali mazmunli vorisiylik emas.
Ramziy saqlash	Nom va marosim bor; amaliy shart yetishmaydi.	Qadriyatni kim, qayerda amalga oshiradi?	Xotirlash bilan amaliy davomiylik ajratiladi.
Transformativ saqlash	Shakl o‘zgaradi; maqbul vazifa davom etadi.	O‘zgarish sababini ishtirokchi tekshira oladimi?	Yangilanish davomiylikka xizmat qilishi mumkin.
Asosli uzilish	Zararli vazifa yoki usul bekor qilinadi.	Yumshoqroq muqobil va zarar dalili bormi?	Rad etish har doim tarixni inkor qilish emas.
Refleksiv vorisiylik	Shakl, vazifa va asos ochiq muhokama qilinadi.	Izchillik, o‘zlashtirish, qayta ko‘rish, qadr-qimmat.	Saqlash ham, o‘zgartirish ham asos talab qiladi.

Jadvaldan kelib chiqadigan muhim farq saqlash va yangilashga bir xil asoslash talabi qo‘yilishidir. “Har doim shunday bo‘lgan” degan javob saqlashni to‘liq oqlamaydi; “bu zamonaviy” degan javob ham yangilikni to‘liq oqlamaydi. Qaror qaysi vazifani himoya qilayotgani, kimning imkoniyatini kengaytirayotgani va kimga qo‘shimcha xarajat yuklayotgani bilan tekshiriladi. Shunday yondashuvda davomiylik haqidagi bahs avlodlarni axloqan yuqori va past guruhlarga ajratishdan ko‘ra amaliyotning sifatini muhokama qilishga ko‘chadi.

Asosli uzilish alohida izoh talab qiladi. Muayyan munosabat zararli deb topilganda uning tarixan mavjud bo‘lganini yashirish shart emas. Aksincha, uni nega davom ettirmaslik kerakligi haqidagi xotira ham kelajak uchun o‘rganiladigan tajriba bo‘lishi mumkin. Demak, vorisiylik har bir o‘tgan amaliyotni takrorlashdan emas, uning sabog‘ini mas’uliyat bilan saqlashdan ham iborat bo‘ladi. Bunda bekor qilingan usulning o‘rniga yangi qaramlik yaratilmayotgani mustaqil tekshirilishi zarur.

MUHOKAMA

Taklifga qarshi birinchi e’tiroz shuki, barcha amaliyotni asoslashga majbur qilish kundalik ishonchni yemirishi mumkin. Haqiqatan, har bir salomlashish yoki hamkorlik qoidasi har safar falsafiy muhokama qilinsa, faoliyat og‘irlashadi. Biroq refleksivlik doimiy shubha holati degani emas. U qaror munozaraga aylanganda sabab so‘rash imkoniyatining mavjudligini bildiradi. Kundalik ishonch bilan qayta ko‘rish huquqi shu tariqa birga yashashi mumkin: odatiy bajarish saqlanadi, lekin zarar haqidagi asosli e’tiroz “an’anaga qarshilik” yorlig‘i bilan yopilmaydi. Shuning uchun refleksivlikning tashkiliy shakli vaziyatga mutanosib bo‘lishi lozim.

Ikkinchi e’tiroz qadriyatni qayta talqin qilish uning chegaralarini yo‘qotishi haqida. Agar har bir o‘zgarish davomiylik deb atalaversa, tushuncha izoh kuchini yo‘qotadi. Shu sababli tarixiy izchillik mezoni zarur: yangi talqin avvalgi tajriba bilan qanday bog‘langanini ko‘rsatishi kerak. Bog‘lanish faqat nomdagi o‘xshashlik emas, saqlanayotgan vazifa yoki muhim sabab orqali ochiladi. Masalan, o‘zaro yordamning bajarilish shakli o‘zgarishi mumkin, ammo yordam oluvchi shaxsning ehtiyoji butunlay yo‘qolib, faqat tashkilotchining obro‘si qolsa, “yordam an’anasi davom etmoqda” degan xulosa jiddiy asos talab qiladi.

Uchinchi e’tiroz umumiy qadr-qimmat mezoni madaniy o‘ziga xoslikni cheklashi mumkinligidir. Bu xavf mezon tashqi tayyor turmush tarzini majburlash vositasiga aylantirilganda kuchayadi. Maqoladagi yondashuv esa barcha jamoalarga bir xil marosim yoki munosabat shaklini buyurmaydi. U ishtirokchining o‘ziga ta’sir qiladigan amaliyot haqida gapirish mavqeyini saqlashni talab qiladi. Mazkur minimal chegara ham bahssiz emas, biroq unga qarshi chiqishning o‘zi kimning so‘zi hisobga olinishi haqidagi normativ qarordir. Madaniy xilma-xillikni himoya qilish ayrim a’zolarni mazkur madaniyatning teng talqin qiluvchilari sifatida tan olmaslikni avtomatik oqlamaydi.

To‘rtinchi masala kuch va resurslarning notengligidir. Amaliyot qog‘ozda ochiq muhokama qilinishi mumkin, lekin o‘z fikrini bildirgan shaxs obro‘, baho yoki ish imkoniyatidan mahrum bo‘lishdan qo‘rqsa, protsessual ochiqlik yetarli emas. Shuning uchun o‘zlashtirish va qayta ko‘rish mezonlari faqat suhbat o‘tkazilganini emas, e’tirozning amaliy oqibatlarini ham tekshirishni talab etadi. Bunda nazariy tahlil yashirin bosim miqdorini aniqlab bera olmaydi. U kuzatuv uchun savol beradi: rad etish imkoniyati mavjudmi, undan foydalanganlar uchun nomutanosib zarar yuzaga keladimi, qaror o‘zgarganda ularning hissasi tan olinadimi?

Oliy ta’limdagi amaliy qo‘llanish uchun “merosning ikki izohi” topshirig‘i taklif qilinadi. Talaba bir kasbiy yoki jamoaviy amaliyotning tarixiy vazifasini va bugungi asosini alohida yozadi. Keyin amaliyotning tashqi shakli o‘zgarsa, qaysi qadriyat saqlanishi, qaysi manfaat zarar ko‘rishi mumkinligini muhokama qiladi. Bunday topshiriq muayyan an’anani ma’qullashga majburlamaydi; uning maqsadi tushuntirish bilan baholashni ajratish qobiliyatidir. Baholash mezoni “to‘g‘ri” qadriyatni takrorlash emas, dalillar izchilligi, qarshi fikrni to‘g‘ri ifodalash va taklif qilingan muqobilning oqibatlarini anglash bo‘lishi kerak.

Mazkur qo‘llanish pedagogik samaradorligi isbotlangan texnologiya sifatida taqdim etilmaydi. Uni tekshirish uchun darsdan oldingi va keyingi argumentlar sifati, amaliyotga munosabatning sabablari hamda ishtirokchilarning erkin fikr bildirish sharoitlari o‘rganilishi mumkin. Faqat ijobiy munosabatlar sonining oshishi yetarli natija bo‘lmaydi: talaba muhokamadan keyin ayrim merosiy amaliyotni asosli ravishda rad etishi ham refleksiv tushunish kuchayganini bildirishi mumkin. Shuning uchun tadqiqot dizayni rozilikni muvaffaqiyat, norozilikni muvaffaqiyatsizlik deb oldindan belgilamasligi lozim. Bu farq normativ maqsad bilan o‘lchov vositasining mosligini ta’minlash uchun muhimdir.

Konsepsiyaning chegarasi turli tarixiy vaziyatlarda bir xil tashkiliy imkoniyat mavjud emasligidadir. Inqiroz, majburiy ko‘chish yoki institutning yemirilishi sharoitida meros tashuvchilari uzilishi mumkin; shaxsning qayta ko‘rish huquqi mavjud bo‘lsa-da, amaliy davomiylikning moddiy tayanchi yetishmasligi ehtimol. Bunday vaziyatlarda yo‘qolgan tajribani qayta tiklash bilan hech qachon bo‘lmagan uzluksizlikni da’vo qilish ajratilishi kerak. Tiklash halol ravishda rekonstruksiya deb atalishi mumkin. Aksincha, uzilish izlarini yashiradigan hikoya odamlarni xayoliy mukammal o‘tmishga bo‘ysundirish vositasiga aylansa, tarixiy izchillik mezonidan o‘ta olmaydi.

Tadqiqotning ilmiy hissasi yangi universal vorisiylik qonunini e’lon qilishda emas, saqlanish, o‘zlashtirish va axloqiy oqlanish o‘rtasidagi chegaralarni aniqlashtirishdadir. Bu chegaralar falsafiy bahsni amaliy savollar bilan bog‘laydi: nima davom etmoqda, qanday shartlar uni tutib turibdi, kim uni talqin qilmoqda va kim qayta ko‘rishni talab qila oladi? Javoblar bir-biriga mos kelmaganda ziddiyatning o‘zi tadqiqot materiali bo‘ladi. Shunday qilib, vorisiylik jamiyatning shunchaki ortga qarashi emas, o‘tmishning kelajak ustidan cheksiz vakolatini cheklagan holda mazmunli aloqalarni saqlash faoliyati sifatida talqin etiladi.

XULOSA

Tadqiqot vorisiylikni ijtimoiy munosabatlarning tashqi shaklini takrorlashdan farqlab, tarixiy tajribani mazmunli va axloqiy jihatdan qayta asoslash jarayoni sifatida talqin qildi. Shakl, vazifa va asosning ajratilishi eski amaliyotning saqlanishi ham, yangi amaliyotning joriy etilishi ham mustaqil dalil talab qilishini ko‘rsatdi. Davomiylikning tashuvchilari shaxsiy xotira bilan cheklanmaydi: moddiy shartlar, tashkil etish usullari va ishtirokchilarning vakolatlari ham hisobga olinishi kerak. Maqolada refleksiv vorisiylik uchun tarixiy izchillikni ko‘rsatish, mazmunli o‘zlashtirish, qayta ko‘rish imkoniyati hamda qadr-qimmatni saqlash mezonlari taklif etildi. Ular merosni so‘zsiz himoyalash va yangilikni shartsiz ma’qullash o‘rtasidagi ikki chekka pozitsiyani cheklaydi. Axloqan zararli usuldan voz kechish o‘tmishni butunlay inkor etish emas; uning sabog‘ini tanqidiy saqlash ham davomiylikning mas’uliyatli shakli bo‘lishi mumkin. Ta’limiy qo‘llanishda asosiy vazifa talabaning muayyan qadriyatni takrorlashi emas, tarixiy tushuntirish bilan normativ baholashni ajratish qobiliyatini rivojlantirish deb belgilandi. Taklif etilgan mezonlar empirik tasdiqlangan shkala emas. Ularning amaliy qo‘llanishi turli institutlarda kuzatuv, suhbat va hujjat tahlili orqali tekshirilishi zarur; ayniqsa, erkin o‘zlashtirishni yashirin majburlashdan ajratish keyingi tadqiqotning ustuvor vazifasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kholmakhmatov A. Yoshlar ishini tashkil etishning kategorial tuzilmasini takomillashtirishning nazariy asoslari // Jamiyat va innovatsiyalar. Vol. 6, maxsus son 3. 2025. (p. 164–169). DOI: 10.47689/2181-1415-vol6-iss3/S-pp164-169

2. Maniyozov U.M. Inson-jamiyat-innovatsiya dialektikasining ijtimoiy-falsafiy tahlili // FarDU. Ilmiy xabarlar. № 4. 2025. (p. 206–211).

3. Гусейнов А.А. Практическая философия: традиция и современные тенденции // Этическая мысль. Т. 23, № 1. 2023. (p. 5–26). DOI: 10.21146/2074-4870-2023-23-1-5-26

4. Смирнов А.В. Всечеловеческое и общечеловеческое: Европа, Арабский мир, Россия // Концепт: философия, религия, культура. № 4 (12). 2019. (p. 7–15). DOI: 10.24833/2541-8831-2019-4-12-7-15

5. Archer M.S. Introduction: Does Social Morphogenesis Threaten the Rule of Law? // Morphogenesis and the Crisis of Normativity. Cham: Springer. 2016. (p. 1–28). DOI: 10.1007/978-3-319-28439-2_1

6. Elder-Vass D. Material Parts in Social Structures // Journal of Social Ontology. Vol. 3, № 1. 2017. (p. 89–105).

7. Haslanger S. What is a (social) structural explanation? // Philosophical Studies. Vol. 173, № 1. 2016. (p. 113–130). DOI: 10.1007/s11098-014-0434-5

8. Rosa H. Dynamic Stabilization, the Triple A. Approach to the Good Life, and the Resonance Conception // Questions de communication. № 31. 2017. (p. 437–456). DOI: 10.4000/questionsdecommunication.11228